

kaleme aldığı *er-Risâle*'nin İbnü'l-Cel-lâb'a ait *et-Tefrî'*den sonra Mâlikî mezhebinde yazılan ilk muhtasar olduğuna dair bilgi göz önüne alındığında IV. (X.) yüzyılın başlarında Basra'da doğduğu söylenebilir (*et-Tefrî'*, neşredenin girişi, I, 103-104). Adı bazı eserlerde Muhammed, Abdurrahman ve Hüseyin olarak da geçmekte, ancak *et-Tefrî'* adlı kitabı ve bunun rivayet zincirlerinde yukarıda belirtildiği şekilde kaydedilmektedir. "Hayvan veya köle tüccarı" anlamına gelen Cellâb ve İbnü'l-Cellâb lakabıyla anılan başka âlimler de vardır (*a.g.e.*, I, 103). İbnü'l-Cellâb, zamanında Mâlikî mezhebinin Irak'taki en büyük temsilcisi olan Ebû Bekir el-Ebherî'den fıkıh okudu ve onun gözde talebeleri arasında yer aldı. Kız kardeşinin oğlu Müsedded b. Ahmed el-Basrî, Ebû'l-Hasan Ali b. Kâsım et-Tâfî el-Basrî, Gâlib b. Abdürraûf b. Temmâm b. Atıyye el-Muhâribî ve Kadı Abdülvehhâb b. Nasr el-Bağdâdî gibi âlimler ondan ders aldılar. İbnü'l-Cellâb, 378 yılı Safer ayında (Mayıs-Haziran 988) hac dönüşü sırasında vefat etti. Mezhepte tercih ve ihtiyâr derecesine ulaşmış bir müctehid olarak Irak'ta Ebherî'den sonra mezhebin yayılması, kurallarının tesbiti ve fûrûnunun tedvinini konusunda önemli katkılarda bulunan İbnü'l-Cellâb, yaşadığı muhitin de etkisiyle Mısır ve Mağrib Mâlikî ulemâsına nisbetle re'y ve kıyasa daha çok başvurmuş, eserinde Hanefiler gibi farazî fıkıha da yer vermiştir.

Eserleri. İbnü'l-Cellâb *et-Tefrî'* ve *Şerhu'l-Müdevvene* (yazma nüshası için bk. Sezgin, I, 469) adlı eserlerle hilâfa dair bir kitap yazmış, bunlardan ilk eser vasıtasıyla şöhrete kavuşmuştur. *Muhtaşarü'l-Cellâb* (*el-Cellâb*) diye de anılan *et-Tefrî'*, İmam Mâlik ve talebelerinin görüşlerinin derlendiği, Mâlikî literatüründe "üm-mehât" diye anılan ilk temel kaynaklardan sonra bütün fikhî konuların belli bir sistem içinde ele alındığı ilk muhtasarlardan biri olması bakımından önem taşımaktadır. Eser, Doğu ve Batı İslâm dünyasındaki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn Atıyye el-Endelûsî, İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû'l-Abbâs el-Gubrînî, İbn Rüşeyd, Ebû Abdullah İbnü'l-Fahhâr, Ebû Abdullah İbn Halfûn, Ebû Ca'fer el-Leblî, Muhammed b. Abdülmelik el-Mintûrî, Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb er-Ruaynî, Ebû'l-Kâsım b. Yûsuf et-Tücbî ve Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî gibi VI-XI. (XII-XVII.) yüzyıllarda yaşamış birçok âlim, bu eseri okudukları hocaları ile İbnü'l-Cellâb arasındaki isna-

dı zikretmiştir (bk. bibl.; eseri okutan ve okuyan diğer bazı âlimler için bk. *et-Tefrî'*, neşredenin girişi, I, 157-164). VII-VIII. (XIII-XIV.) yüzyıllarda Cemâleddin İbnü'l-Hâcib ve Halîl b. İshak el-Cündî'nin telif ettiği muhtasarlardan sonra bile ders kitabı olarak okunmaya devam etmesi, şerh vb. çalışmalara konu olması da eserin önemini göstermektedir. XX. yüzyıla gelinceye kadar Mâlikî literatüründe *et-Tefrî'*nin rivayet ve tercihlerine itimat edilmiş ve görüşleriyle istişhâdda bulunulmuştur.

12.000'i *el-Müdevvene*'de olmak üzere yaklaşık 18.000 meseleyi ihtiva ettiği belirtilen ve sahih rivayetlere dayanan eserde uzun isnatlar atılmış, hükümlerin Kur'an ve Sünnet'ten dayandığı deliller verilmemiş ve farklı görüşlerin münakaşasına girilmemiştir. Fikhî meseleler yanında ihtiva ettiği küllî kaideler bakımından da dikkat çeken eserde müellif, bir kısmı İmam Mâlik ve talebelerinin ictihadlarına aykırı olan görüş ve tercihlerini de zikretmiştir (meselâ bk. I, 190, 198, 202, 204, 210, 212, 216, 217, 244, 249, 252, 258, 276, 307, 310, 311, 323, 339, 340, 341, 344, 346, 372, 378). Eserin bir başka özelliği de vücûb, hurmet, ibâha, nedb ve kerâhet gibi temel dinî hükümleri ifade etmek üzere aralarında bazı ince anlam farkları da gözetilerek çeşitli ifade ve tabirlerin kullanılmış olmasıdır (*et-Tefrî'*, neşredenin girişi, I, 140-144). Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan *et-Tefrî'* Hüseyin b. Sâlim ed-Dehmânî tarafından neşredilmiştir (I-II, Beyrut 1408/1987).

et-Tefrî' üzerine birçok şerh ve ihtisar çalışması yapılmıştır. Bunlar arasında Müsedded b. Ca'fer el-Basrî, Ali b. Ahmed el-Gassânî (*et-Terşî fî şerhi mesa'ili't-Tefrî'*), Abdullah b. Abdurrahman el-Maarrî (*el-Bedî min şerhi't-Tefrî'*), Şehâbeddin el-Karâfî, İbn Nâcî el-Kayrevânî ve Muhammed b. İbrâhim et-Tetâî'nin şerhleri; Muhammed b. Ebû'l-Kâsım b. Abdüsselâm et-Tûnisî (*es-Sehlû'l-bedî fî'htisâri't-Tefrî'*, *Muhtaşarü't-Tefrî'*), Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ulvân et-Tûnisî (*Lübâbû'l-lübâb 'ale'l-Cellâb*), İbn Kunfûz el-Kosantî'nî (*el-Lübâb fî'htisâri İbni'l-Cellâb*), Muhammed b. Ahmed el-Ebyârî (*es-Sehlû'l-bedî fî muhtaşari't-Tefrî'*) ve İbn Râşid el-Kafsî'nin (*en-Nazmû'l-bedî fî'htisâri't-Tefrî'*) muhtasarlari ile İzzeddin Hüseyin b. Ebû'l-Kâsım en-Neylî'nin muhtasarına Abdullah b. Ferhûn'un *Kifâyetu't-tullâb fî şerhi Muhtaşari'l-Cellâb* adıyla yazdığı şerhi zikredilebilir (diğer şerh ve muh-

tasarlarla bazılarının yazma nüshaları için bk. *a.g.e.*, I, 152-157).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrî'* (nşr. Hüseyin b. Sâlim ed-Dehmânî), Beyrut 1408/1987, neşredenin girişi, I, 83-179; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 168; İbn Atıyye el-Endelûsî, *Fihris* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân – Muhammed ez-Zâhî), Beyrut 1983, s. 10, 72; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, IV, 605; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 243; Ahmed b. Yûsuf el-Leblî, *Fihristü'l-Leblî* (nşr. Yâsin Yûsuf Ay-yâş – Avvâd Abdürabbih Ebû Zîne), Beyrut 1408/1988, s. 25; Gubrînî, *Uluwânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1969, s. 64, 197; İbn Rüşeyd, *Mil'û'l-aybe bi-mâ cümü'a bi-tûli'l-gaybe* (nşr. M. Habib İbnü'l-Hoca), Tunus 1402/1982, II, 73, 220, 221; Tücbî, *Bernâmec* (nşr. Abdülhafiz Mansûr), Tunus 1981, s. 270; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVI, 383-384; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, I, 461; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 233-234; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 93; Rûdânî, *Şilatü'l-halef bi-meşvûl's-selef* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1408/1988, s. 169; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 92; Sezgin, *GAS*, I, 469, 477; Hacı, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 118.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-CERRÂH, Ali b. İsâ

(ابن الجراح ، علي بن عيسى)

Ebû'l-Hasen Ali b. İsâ
b. Dâvûd b. el-Cerrâh
(ö. 334/946)

Abbâsî veziri.

Cemâziyelâhîr 245'te (Eylül 859) Bağdat yakınlarında Deyrükunnâ'da doğdu. Önce Hristiyanlığı, ardından İslâmiyet'i kabul etmiş İranlı meşhur bir aileye mensuptur; birçok akrabasının Abbâsî idaresinde görev aldığı bilinmektedir. Yirmi yaşında iken sarayda divan kâtibi olarak işe başladı. 286'da (899) malî işlerden sorumlu Dîvânü'd-dâr'da görevlendirildi. 295'te (908) "bir günün halifesi" İbnü'l-Mu'tezz'in taraftarı ve onun veziri Ebû Abdullah İbnü'l-Cerrâh'ın yeğeni olduğu için Halife Muktedir-Billâh'ın emriyle Vâsî't'a sürüldü; ancak Vezir İbnü'l-Furât'ın sayesinde Mekke'ye yerleşti ve onun 299'da (912) azledilmesine kadar gözaltında tutuldu. Bu tarihte vezirlik görevine Muhammed b. Ubeydullah el-Hâkânî getirildi; fakat devletin durumunun kötüye gitmesi üzerine azledilerek yerine İbnü'l-Cerrâh tayin edildi.

301 (913) yılında göreve başlayan İbnü'l-Cerrâh, sıkı bir ekonomi politikası takip ederek devletin gelirlerini arttırmada başarılı oldu; ancak harcamaları kısması yüzünden birçok düşman kazandı ve bu sebeple vezirlikten affını istedi.

Bu isteği önceleri kabul görmediyse de aleyhinde yapılan propagandaların artması üzerine Zilhicce 304'te (Haziran 917) görevden alınarak hapse atıldı. Yerine getirilen İbnü'l-Furât malî durumu düzeltmeceği yolunda verdiği sözü tutamayınca bir yıl kadar sonra o da azledildi; yeni vezir Hâmid b. Abbas da yetersiz bulundu ve İbnü'l-Cerrâh onun yanına danışman olarak verildi. Muktedir-Billâh, Rebîülâhîr 311'de (Ağustos 923) veziri Hâmid'i ve ona sormadan işleri yürüten İbnü'l-Cerrâh'ı görevlerinden alarak İbnü'l-Furât'ı üçüncü ve son defa vezirliğe getirdi. Bu arada önce hapse atılan İbnü'l-Cerrâh daha sonra Mekke'ye ve arkasından San'a'ya sürgüne gönderildi. 312 (924) yılında İbnü'l-Furât'ın yerine vezir olan Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Muhammed İbn Hâkân, İbnü'l-Cerrâh'ın serbest bırakılmasını sağladı; ayrıca kendisi Mısır ve Suriye bölgesinin teftişiyle görevlendirildi. Halife ise 314'te (927) bir yıl önce İbn Hâkân'ın yerine tayin ettiği Ebû'l-Abbas el-Husaybî'yi azlederek yerine İbnü'l-Cerrâh'ı getirdi.

Safer 315'te (Nisan 927) göreve başlayan İbnü'l-Cerrâh, yaptığı birtakım düzenlemelerle devlet işlerini yeniden yoluna koydu. Ancak İbn Hâkân ve Ebû'l-Abbas el-Husaybî'nin vezirliği döneminde gelirlerin azalması, maaşların arttırılması ve saray masraflarının çoğalması bazı ekonomik sıkıntılara sebep olmuştu. İbnü'l-Cerrâh, bu durumu düzeltmeyeceği endişesiyle artık yaşlandığını ileri sürüp görevden affını istedi. Halife de onun bu talebini kabul ederek Rebîülevvel 316'da (Mayıs 928) yerine İbn Mukle'yi tayin etti ve İbnü'l-Cerrâh ile kardeşi Abdurrahman'ı tutuklattı. Bir süre sonra serbest bırakılan İbnü'l-Cerrâh, 318'de (930) İbn Mukle'nin halefi İbn Mahled Süleyman b. Hasan tarafından kendisine yardım etmek, divanlara bakmak ve mezâlim mahkemelerini yönetmekle görevlendirildi. Kâhîr-Billâh döneminde de (932-934) müzakerelerde bulunmak üzere Hamdânî Emîri Hasan b. Ebû'l-Heycâ'ya gönderildi. 325'te (936) Râzî-Billâh tekrar kendisine vezirlik teklifinde bulunduysa da yaşlı olduğunu ileri sürerek kabul etmedi. Bunun üzerine kardeşi Abdurrahman vezirliğe, kendisi de onun danışmanlığına ve Divân-ı Mezâlim'in başkanlığına getirildi; on yıl sonra 29 Zilhicce 334 (1 Ağustos 946) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

İbnü'l-Cerrâh, Abbâsîler'in karışık bir döneminde iki defa vezirlik yapmış ve Sâcoğulları'ndan Yûsuf b. Ebû's-Sâc ile, Fâtımîler'le, Karmatîler'le ve Irak'ta çıkarı-

lan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Devleti içinde bulunduğu malî sıkıntılardan, halkı da kâtiplerin baskılarından, ârızî vergilerden ve rüşvetten kurtarmak için çok çalışmış, hatta Divânü'l-merâfîk'i sadece rüşvetle mücadele etmek üzere görevlendirmiştir. Ferdî şikâyetlerle yakından ilgilenmesi, güçsüzlerin haklarını korumasıyla ünlüdür. Kendisine büyük saygı duyan Halife Muktedir-Billâh, emrine divit takımını tutmakla görevli özel bir memur vermiş ve o tarihten sonra bu memuriyet kadrolaştırılarak sürdürülmüştür (Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 67-68).

Dindar ve hayır sever bir kimse olan İbnü'l-Cerrâh gelirinin büyük bir kısmını ihtiyaç sahiplerine, ulemâya ve sâlih insanlara dağıtı, kendisi az bir şeyle yetinirdi. Haremeyn'e ve Sugûr'a yapılan hizmetlerle bizzat meşgul olmuş, birçok vakıf kurarak diyâu's-sultândan elde edilen gelirleri Divânü'l-birr vasıtasıyla kutsal topraklara ve sınır boylarına harcamıştır. Onun ayrıca camilerin bakım ve tamiriyle, din görevlilerinin maaşlarıyla, hastahanelerin ıslahı ve buralarda uzman hekimlerin görevlendirilmesi, hastaların ihtiyaçlarının karşılanması gibi işlerle şahsen ilgilendiği de bilinmektedir.

İbnü'l-Cerrâh şiir ve edebiyata vâkıftı. Özellikle Mekke'de sürgünde iken tefsir ve diğer dinî ilimlerle de uğraşmış, *Kitâbü Câmî'i'd-du'a*, *Kitâbü Me'âni'l-Kur'ân ve tefsîruhu*, *Kitâbü'l-Küttâb ve siyâseti'l-memleke ve sîreti'l-hulefâ* adlı kitapları telif etmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 142).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 73, 97, 147, 149; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, IV, 166; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbarü'r-Râzi-Billâh ve'l-Müttaki-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 4, 65-66, 81, 83, 187, 203, 230; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), IV, 305; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât*, Beyrut 1908, bk. İndeks; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 142; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, bk. İndeks; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *el-Vüzerâ* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, bk. İndeks.; a.mlf., *Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 9, 21, 27, 28, 30, 60, 61, 67-68; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, XIV, 68-73; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri*, s. 267-268, 273, 281; Hindûşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef der Tevârîh-i Hulefâ ve Vüzerâ-yi İşân* (nşr. Abbâs İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 205-206; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 298-301; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 180, 181-182, 185, 187-188, 203, 207, 212, 215, 229; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbaside de 749 a 936*, Damas 1959, s. 399-467; a.mlf., "Ali b. İsa", *Elr.*, I, 850-851; Yûsuf el-İş, *Târîhu 'aşri'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut 1990, s. 174-177; Zayfullah b. Yahyâ Ali, *el-Vezirü'l-Abbâsî*

'Ali b. İsa b. Dâvûd b. Cerrâh: *İslâhâtühü'l-ik-tişâdiyye ve'l-idâriyye*, Mekke 1414/1994; H. Bowen, "Ali b. İsa", *Elr.* (Ing.), I, 386-388; K. V. Zetterstéen, "İbnü'l-Cerrâh", *İA*, V/2, s. 847-848.

NAHİDE BOZKURT

İBNÜ'L-CERRÂH, Ebû Abdullah

(أبو عبدالله ابن الجراح)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Dâvûd
b. el-Cerrâh el-Kâtib el-Bağdâdî
(ö. 296/908)

Abbâsî devlet adamı ve edip.

243'te (857) Bağdat'ta doğdu. Halife Müstâîn-Billâh'ın kâtibi Dâvûd b. Cerrâh'ın oğlu, İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsa ve Abdurrahman b. İsa vezir kardeşlerin amcasıdır. Mu'tazîd-Billâh Ahmed b. Talha döneminde (892-902) sarayda divan kâtipliğiyle işe başladı ve Vezir Ubeydullah b. Süleyman'ın kızı ile evlendi. 286'da (899) Meşrik eyaletlerinin vergilerini toplamakla görevlendirildi; bazan da vezire vekâlet ediyordu. Halife Müktefî-Billâh zamanında (902-908) ordu kâtipliği kadar yükseldi. 294'te (906) Meşrik eyaletlerine ait Divânü'l-harâc ve Divânü'd-diyâ' ile Divânü'l-ceyş'in başında bulunuyordu. Aynı yıl birçok bölgeyi kasıp kavuran ve hac kafilelerine zarar veren Karmatîler'e karşı ordu hazırlamak üzere Kûfe'ye gönderildi (Taberî, X, 133). 295'te (908) Halife Müktefî-Billâh ölüm döşeğinde iken kardeşi Ca'fer'i veliâht gösterdi, halifenin kısa bir süre sonra ölmesi üzerine de Ca'fer'e Muktedir-Billâh unvanıyla biat edildi. Ancak aralarında İbnü'l-Cerrâh'ın da bulunduğu bazı devlet adamları anlaşarak Muktedir'i tahttan indirip İbnü'l-Mu'tezz'i halife yaptılar (20 Rebîülevvel 296 / 17 Aralık 908); İbnü'l-Cerrâh da onun veziri oldu. Fakat ertesi gün düşmanları harekete geçerek Muktedir'i tekrar halife ilân ettiler ve kısa bir müddet sonra da İbnü'l-Mu'tez ile İbnü'l-Cerrâh'ı öldürdüler. Başarılı bir idareci olmasının yanında tarih bilgisi (Taberî, Karmatîler'le ilgili bazı bilgileri ona dayanarak verir, bk. *Târîh*, X, 25, 122-123, 126, 130), genel kültürü, şair ruhlu mizacı ve faziletli kişiliğiyle de tanınan İbnü'l-Cerrâh ailesinin diğer fertleri gibi ilim ve edebiyatla da uğraşmıştır.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Varaka fî ahbâri's-su'arâ*. Çoğu başka kaynaklarda bulunmayan altmıştan fazla şairin hayatını ve bazı şiirlerini ihtiva eden eser Abdülvehhâb Azzâm ve Abdüssettâr Ahmed